

A psziché törvénye előtt mindenki egyenlő – hogyan viszonyuljunk előítéleteinkhez?

I. Előítéletes-e a jogi rendszer?

Vannak bizonyos tényezők, amiknek nemhogy nem kellene determinálnia a jogi döntéshozatalt, de figyelembevételük egyenesen tiltott. A törvény előtt mindenki egyenlő: ez a modern nyugati jogrendszer egyik legalapvetőbb tétele. Tulajdonképpen e tétel érvényesülése az egyik legfontosabb határvonal, ami elválaszt egy archaikus, feudális jogi rezsimit egy jogállamitól. Ezt az elvet természetesen a mai magyar alkotmány, az alaptörvény is kimondja.² Egy ember rassza, neme, társadalmi osztálya, iskolázottsága nem szabadna, hogy bármilyen módon összefüggésben legyen (*korreláljon*) a jogi bánásmóddal. Vajon tiszteletben tartja-e az emberi megismerés ezt a fontos jogi elvet? Hisz a jog és pszichológia kutatásokban újra meg újra azzal találkozunk, hogy pszichológiai architektúránk beleszól a jogi eljárások kimenetelébe.³

David B. Mustard amerikai közgazdász egy 77 235 elkövetőből álló mintát vizsgált az Amerikai Egyesült Államokban, akiket az 1984. évi szövetségi büntetés-végrehajtási törvény alapján ítélték el.⁴ A törvény célja eredetileg az volt, hogy csökkentse az etnikai háttér, társadalmi osztály és a nemek közötti büntetésbeli egyenlőtlenségeket. Ezt úgy tette, hogy egy szigorúan követendő egységes büntetés kiszabási irányelvet hozott létre.⁵ Az iránymutatások előírták a bírának például, hogy az azonos bűncselekményi szinten elhelyezkedő és bűnügyi előélettel rendelkező személyekre kiszabott büntetések 25 százaléknál, illetve 6 hónapnál jobban nem térhetnek el egymástól.⁶ Az iránymutatás nagyon részletesen meghatározta az ítéleti tartományt, amely két dolog függvénye lett: a bűncselekmény szintje és az elkövető bűnügyi előélete. Ezekhez a jogalkotó pontokat rendelt, majd e pontrendszer alapján egy táblázatot hozott létre a kiszabható büntetési tételekkel. A bűncselekmény szintjének mértékét a bűncselekmény súlyossága határozza meg. Minden típusú bűncselekményhez hozzárendeltek egy alapvető bűncselekményszintet, amelyet a bűncselekmény másodlagos jellemzői alapján lehetett növelni vagy csökkenteni.⁷

---

¹ A szerző az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola doktorandusza

² Alaptörvény, XV. cikk (1) „A törvény előtt mindenki egyenlő. Minden ember jogképes.”

³ Czabán, S. (2020). [A nagy történetmesélő –a döntéshozatal történeti modellje, utólagos okoskodási torzítás és a jogi felelősség utólagos megállapításának pszichológiai kérdései](#). Jogelméleti Szemle 2020/2, 15. ; Czabán, S. (2020). [Horgonyhatás és jog – tudunk-e megbízható numerikus ítéleteket hozni az igazságszolgáltatás kontextusában?](#) Themis, 29. ; Czabán, S. (2020). – [A spontán emberismeret jogpszichológiai vonatkozásai, a veszélyes döntések elmélete és a demokratikus döntéshozatal kognitív kihívásai](#). Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle. 2020/2.; Czabán, S. (2021). – *Pszichológiai hatások veszélyei a bírósági eljárásokban, különös tekintettel a családjogi perekre*. Családi jog, XIX évfolyam, 1 szám

⁴ Mustard, D. B. (2001). Racial, ethnic, and gender disparities in sentencing: Evidence from the US federal courts. *The Journal of Law and Economics*, 44(1), 285-314 - 285

⁵ Ezek az irányelvek ma már nem kötelező jellegűek. A Legfelsőbb Bíróság a *United States v. Booker* ügy ítéletében a hatodik alkotmánykiegészítésre hivatkozva természetüket megváltoztatta, így ma már csak segítő jellegű szabályok.

⁶ Mustard, D. B. (2001). Racial, ethnic, and gender disparities in sentencing: Evidence from the US federal courts. *The Journal of Law and Economics*, 44(1), 285-314 - 289

⁷ Mustard, D. B. (2001). Racial, ethnic, and gender disparities in sentencing: Evidence from the US federal courts. *The Journal of Law and Economics*, 44(1), 285-314 - 291

Az 1984-as törvény lehetővé tette továbbá egyes kivételes esetekben a bíró számára, hogy eltérjen az iránymutatástól, és a meghatározott tartományon kívüli büntetést rendeljen hozzá. A bírák csak akkor térhetnek el ily módon az iránymutatástól, ha létezett egy olyan mértékű vagy minőségű, súlyosbító vagy enyhítő körülmény, amelyet a büntetőbizottság nem vett figyelembe megfelelően az iránymutatás megfogalmazása során.⁸ Ez egy értelmezhető kitétel, ami adott a bírónak egy rugalmasságot, de egy kiemelt indoklási kötelezettséget is. Ha ezt megszegte, ítélete könnyen megtámadhatóvá vált egy magasabb bírósági szinten.

OFFENSE LEVEL	CRIMINAL HISTORY CATEGORY						
	I	II	III	IV	V	VI	
	1	0-6	0-6	0-6	0-6	0-6	0-6
	2	0-6	0-6	0-6	0-6	0-6	2-8
	3	0-6	0-6	0-6	0-6	2-8	4-10
A	4	0-6	0-6	0-6	2-8	4-10	6-12
	5	0-6	0-6	1-7	4-10	6-12	9-15
	6	0-6	1-7	2-8	6-12	9-15	12-18
	7	1-7	2-8	4-10	8-14	12-18	15-21
	8	2-8	4-10	6-12	10-16	15-21	18-24
B	9	4-10	6-12	8-14	12-18	18-24	21-27
	10	6-12	8-14	10-16	15-21	21-27	24-30
	11	8-14	10-16	12-18	18-24	24-30	27-33
C	12	10-16	12-18	15-21	21-27	27-33	30-37
	13	12-18	15-21	18-24	24-30	30-37	33-41
	14	15-21	18-24	21-27	27-33	33-41	37-46
	15	18-24	21-27	24-30	30-37	37-46	41-51
	16	21-27	24-30	27-33	33-41	41-51	46-57
	17	24-30	27-33	30-37	37-46	46-57	51-63
	18	27-33	30-37	33-41	41-51	51-63	57-71
	19	30-37	33-41	37-46	46-57	57-71	63-78
	20	33-41	37-46	41-51	51-63	63-78	70-87
	21	37-46	41-51	46-57	57-71	70-87	77-96
	22	41-51	46-57	51-63	63-78	77-96	84-105
	23	46-57	51-63	57-71	70-87	84-105	92-115
	24	51-63	57-71	63-78	77-96	92-115	100-125
	25	57-71	63-78	70-87	84-105	100-125	110-137
	26	63-78	70-87	78-97	92-115	110-137	120-150
	27	70-87	78-97	87-108	100-125	120-150	130-162
D	28	78-97	87-108	97-121	110-137	130-162	140-175
	29	87-108	97-121	108-135	121-151	140-175	151-188

Ezzel próbálták tehát megakadályozni, hogy azonos bűncselekményekért a különböző bíróságokon inkonzisztens ítéletek szülessenek. De vajon mennyire sikerült megállítani az egyenlőtlenségeket a gyakorlatban? A közel százezer fős vizsgálatban már a nyers adatok is nagyon sok kérdést vetnek fel. Nem túl meglepő módon átlagban a fehér amerikaiak kapják a legalacsonyabb büntetést 32,1 hónappal. Ez a latin-amerikaiaknál 54,1 hónap, az afroamerikaiaknál 64,1 hónap, amelyek így 68,5 illetve 99,6 százalékkal meghaladják a fehér amerikaiak átlagos büntetését. Még hangsúlyosabb a különbség a férfiak és a nők között. A férfiak átlagos büntetése 278,4 százalékkal magasabb, mint a nőké (51,5 és 18,5 hónap).¹⁰ Ezek azonban még nyers adatok, tehát magyarázhatók lennének azzal, hogy a rosszabbul teljesítő csoportok átlag súlyosabb bűncselekményeket követnek el, és gyakrabban rendelkeznek büntetett előítélettel, így egyszerűen súlyosabb büntetési kategóriákba kerülnek.

Ez a magyarázat, még ha a teljes varianciáért felelne is, problémás lenne. Ha csak nem vagyunk lelkes követői valamilyen lombrosói típusú biológiai iskolának, az adatokból mindenképpen hibára kell, hogy következtetessünk társadalmunk és igazságszolgáltatásunk működésére vonatkozóan. Nehéz pontosan beazonosítani, de a különbségeket megköszöndököttem nagyrészt mély és komplex társadalmi egyenlőtlenségek, a diszkriminatív rendőri és ügyészi gyakorlat, és különböző kognitív előítéletek örvénye hozza létre. A különbségek azonban ezen tényezők letisztítása után is fennmaradnak. A bűnügyi előélet, a bűncselekmény súlyosságának

⁸ Mustard, D. B. (2001). Racial, ethnic, and gender disparities in sentencing: Evidence from the US federal courts. *The Journal of Law and Economics*, 44(1), 285-314 - 293

⁹ 1989 back cover of the USSC Guidelines Manual

¹⁰ Mustard, D. B. (2001). Racial, ethnic, and gender disparities in sentencing: Evidence from the US federal courts. *The Journal of Law and Economics*, 44(1), 285-314 - 296

azonossága esetén is, az afroamerikaiak, a latinamerikaiak és mások az angloamerikaiaknál 5,5, 4,5 és 2,3 hónappal hosszabb ítéletet kaptak, míg a nők a férfiaknál 5,5 hónappal kevesebbet.¹¹ A különbségek tehát továbbra is szignifikánsak.

Felmerülhet a kérdés, ezek az egyenlőtlenségek nem szigorúan a rassz vagy nem kérdései, hanem az azokkal összefüggő tényezők generálják, például jövedelem, életkor, családi kapcsolatok és állandó munkavégzés vagy annak a hiánya.¹² Tehát mondjuk nem a nők nőisége a kulcs, hanem hogy általában jobban iskolázottak, és az iskolázottság miatt kerülnek előnyösebb helyzetbe. Ez valószínűleg így is van, bár elvi szinten ez sem javít sokat a helyzeten, demográfiai és szocioökonómiai tényezők alapján megkülönböztetni ugyanúgy a törvény előtti egyenlőség elvébe ütközik. Ehhez képest a különbségek ebben a dimenzióban is szignifikánsak. Azok az elkövetők, akik nem fejezték be a középiskolát, hosszabb ítéletet kaptak, a főiskolai végzettséggel rendelkezők pedig rövidebbeket.¹³ A középiskolai oklevél hiánya önmagában 1,2 hónapos többletbüntetést jelent. Azok pedig, akik 5000 dollárnál kevesebb jövedelemmel rendelkeztek abszolút a legrosszabb ítéletekre számíthattak. Ez a csoport 6,2 hónappal hosszabb büntetést kapott átlag, mint akiknek jövedelme 25 000 és 35 000 dollár között volt.¹⁴ Úgy tűnik, a legkiszolgáltatottabb rétegeket szoktuk a legszigorúbban büntetni.

Érdekes John R. Lott a tanulmányban behozott ellentétes irányú érvelése, mely szerint a büntető rendszerek alapvetően progresszív jellegűek, és túlságosan is súlyosan büntetik a magas jövedelműeket. Mivel az adott büntetés jövedelemre és jó hírnévre gyakorolt hatása jóval súlyosabb a gazdagoknál, mint a szegényeknél, következményeivel egybevetve őket végül ugyanaz a büntetés jóval súlyosabban sújtja.¹⁵ Így összességében az, hogy a magasabb jövedelem általában alacsonyabb büntetéssel jár, nem is tűnik olyan igazságtalannak. Én azonban nem tartom bölcsnek, hogy ilyen típusú érvekbe menjünk bele, még akkor is, ha tényszerű bizonyítékokat lehet mellette felhozni. Bár nagyon sajnálatos, hogy a gazdagok ilyen diszkriminatív jogi környezetben élnek, a büntetések mellé rendelt szubjektív tételek tekintetében sem valószínű, hogy vitát tudnának nyerni. Egy alacsony jövedelemmel rendelkező személy által fizetendő pénzbüntetés, vagy egy megélhetési küszöb közelében élő család egyik tagjának kiesése a pénzkeresésből minimum ugyanakkora aránytalanságokhoz vezet. Nem is beszélve, a szegénységben élőket sújtó egyéb kognitív nehézségekről, aminek mára széles körű szakirodalma van.¹⁶

Különböző tényezők kiszűrése után is az látszik tehát, hogy a büntetés hosszában nagy különbségek vannak a rassz, a nem, az oktatás, a jövedelem és az állampolgárság alapján. Ezek az eltérések annak ellenére állnak fent, hogy az amerikai, és nyilván a legtöbb nyugati típusú rendszer, így a magyar is, tiltja ezen tényezők figyelembevételét az ítéletek kiszabásánál. A különbségek megléte tehát tényszerű. Nagy része pedig valószínűleg kognitív működésünkből, leginkább a világ kategorizálásából és az azt követő sztereotip információfeldolgozásból fakad. Kognitív torzításaink meghajlítják a törvény előtti egyenlőség alapelvét. Nem szeretném elvinni írásomat az előítéletek rassz és nem alapú kutatásaira, az ezen irányú kognitív torzítások

---

¹¹ Mustard, D. B. (2001). Racial, ethnic, and gender disparities in sentencing: Evidence from the US federal courts. *The Journal of Law and Economics*, 44(1), 285-314 - 300

¹² Mustard, D. B. (2001). Racial, ethnic, and gender disparities in sentencing: Evidence from the US federal courts. *The Journal of Law and Economics*, 44(1), 285-314 - 300

¹³ Mustard, D. B. (2001). Racial, ethnic, and gender disparities in sentencing: Evidence from the US federal courts. *The Journal of Law and Economics*, 44(1), 285-314 – 301

¹⁴ Mustard, D. B. (2001). Racial, ethnic, and gender disparities in sentencing: Evidence from the US federal courts. *The Journal of Law and Economics*, 44(1), 285-314 – 301

¹⁵ Lott Jr, J. R. (1992). Do we punish high income criminals too heavily?. *Economic Inquiry*, 30(4), 583-608. – 382-85

¹⁶ Mullainathan, S., & Shafir, E. (2018). *A szűkösség pszichológiája*. HVG Kiadó Zrt.

vizsgálta ugyanis egy jól feldolgozott téma a hazai szakirodalomban is. Röviden azonban írnék az előítéletek implicit, nem annyira nyilvánvaló pszichológiai formájáról, ami befolyásolhatja a bírói döntéshozatalt.

Gyorsan kitérnék még a diszkriminációs viták nyelvezetének egy komoly problémájára is. A „faj” szót magam is nagyon nehezen vezetem ki személyes szóhasználatomból és cserélem le mindenhol az elsőre mondatainkban kevésbé természetesen csengő „rassz” szóra. A „faji megkülönböztetés” automatikus alkalmazása bele van vasalva elménkbe, pedig velejéig hibás, a szociáldarwinizmus szólamaira írt terminusról van szó. Egészen meglepő, hogy az egyenlő bánásmód törvénye is ezt a kifejezést alkalmazza, az Ebktv 8. § b) tiltja a diszkriminációt „faji hovartozás” alapján. Mivel a Homo sapiens sapiens történelme során a többi emberi fajt és alfajt már – nézőponttól függően, kiirtotta vagy kiszorította – a jogi tételnek mai környezetben nincs sok értelme. A távolkeleti és skandináv ember biológiailag nem olyan viszonyban van, mint a rottweiler és a pincsi. Bár történelmileg jól jött, a kolonializmus intellektuális megalapozásában ez a fajista analógia kézre állt, az emberek csoportjaira nem lehet különböző fajként tekinteni. A ma élő emberek egyetlen faj biológiailag egységes alfajába tartoznak, genetikai szempontból nagyrasszokról beszélhetünk, amik között végtelenül kicsi az eltérés. Az Ebktv. 8. § b) bekezdését tehát meglepő, nem csak azért mert politikailag ellentétes céljával, hanem mert biológiailag érvénytelen, jelenleg lehetetlenre irányuló magatartásszabály. Esetei: a „neandervölgyi embert nem szolgálunk ki” tábla a bolt kirakatában, illetve a szakmailag jobban képzett Homo erectus nem kapja meg az előléptetést, mert az előítéletes munkavállaló csak Homo sapiens sapienseket nevez ki projekt menedzsernek.

II. Titkos előítéletet

Az etnikai hovartozás nagyon is számít az igazságszolgáltatás rendszerében, erről az előző fejezetben hosszasan írtam. Az etnikai származás erőteljesen befolyásolja például az óvadék szintjét. Pontosabban, az afro- és latinamerikai férfiak átlagos óvadékösszege 35, illetve 19 százalékkal magasabb, mint az angloamerikai férfiaké.¹⁷ A latin-amerikaiak és az afrikai amerikaiak emellett átlagosan is súlyosabb büntetéseket kapnak.¹⁸ Az e mögött meghúzódó előítéletesség természete azonban nem egyértelmű, illetve sokszor rejtett az alkalmazója előtt is. A diszkriminatív viselkedés forrásául szolgáló előítélet ugyanis lehet explicit vagy implicit természetű is. Előbbi a különböző kutatások alapján visszaszorulóban van, az előítéletes attitűdök tudatos meglétét és akár nyílt felvállalását is jelenti.¹⁹ Az implicit előítéletesség ennél egy jóval keményebb dió, ennek ugyanis sokszor maguk az azt hordozó emberek sincsenek tudatában. Hogyan mérhető akkor mindez?

Az előítéletek mérése régen jól működött önbevallásos módszerekkel, az emberek általában őszintén elmondták részrehajlásaikat, mert azok társadalmilag elfogadottabbak voltak.²⁰ Ma azonban a legtöbb ember nem vállalja fel az előítéleteit, így azt a nem kontrollálható reakciókon keresztül tudják mérni a kutatók – mint reakcióidő, válaszkészség, finom non verbális jelek. Nagyon jól megmutatja az implicit előítéleteket, azaz az automatikus

¹⁷ Ayres, I., & Waldfogel, J. (1994). A market test for race discrimination in bail setting. *Stanford Law Review*, 987-1047. -1010.o.

¹⁸ Steffensmeier, D., & Demuth, S. (2000). Ethnicity and sentencing outcomes in US federal courts: Who is punished more harshly?. *American sociological review*, 705-729. ; Bushway, S. D., & Piehl, A. M. (2001). Judging judicial discretion: Legal factors and racial discrimination in sentencing. *Law and Society Review*, 733-764.

¹⁹ Rachlinski, J. J., Johnson, S. L., Wistrich, A. J., & Guthrie, C. (2008). Does unconscious racial bias affect trial judges. *Notre Dame L. Rev.*, 84, 1195. – 1996.o

²⁰ Smith, E. R., Mackie, D. M., & Claypool M. H. (2016). *Szociálpszichológia*. ELTE Eötvös Kiadó Kft. – 245-46.o

reakcióinkba kódolt előítéletességet az a kutatás, aminek eredményei a rendőrségi gyakorlatban is komoly kérdéseket vetnek fel, főleg az Amerikai Egyesült Államokban. Az derült ki ugyanis, hogy a rendőrök gyorsabban és magabiztosabban lönek kisebbségi egyénekre, mint a fehér amerikaiakra.²¹ Egy egyszerű videojáték segítségével ki lehet mutatni az etnikum automatikus befolyását a lövészi döntésekre. A játékban afroamerikai vagy fehér-amerikai célpontok, fegyvereket vagy más tárgyakat tartva jelentek meg összetett háttérrel. A résztvevőknek azt a parancsot kapták, hogy "lőjenek" fegyveres célpontok esetén, és hogy "ne lőjenek" fegyvertelen célpontok esetén. A résztvevők többek között gyorsabban nyomták le a lőj gombot, amikor fegyveres fekete célpontot láttak, nagy időnyomás alatt pedig nagyobb eséllyel lőttek le fegyvertelen afroamerikaikat, mint fegyvertelen fehéreket.²²

A kutatók továbbá egy közismert, implicit asszociációs tesztnek nevezett módszert alkalmazva megállapították, hogy a legtöbb angloamerikai implicit elfogultságot mutat az afroamerikaiakkal szemben.²³ Sőt, még azoknál is találnak implicit előítéleteket, akik egyébként támogatják az antidiszkriminációs törvényeket.²⁴ Ez meglepő, ugyanis arra utal, hogy saját magunk számára is ismeretlen, a megismerésünkbe kódolt torzításról van szó, nem pedig egy „kidolgozott”, tudatos rasszista nézetrendszeréről. Ilyenkor mindig felmerül a kérdés: vajon hazudnak az emberek előítéleteikről, hogy jobb színben tűnjenek fel, vagy tényleg tudat alattiak az előítéleteik? És kérdés az is, hogy a bírók, akik hivatalosan is elkötelezettek az egalitárius normák mellett, tartják-e ugyanezt az implicit torzítást, mint az átlagnépesség? Nézzünk meg egy jogpszichológiai kutatást a témában!

III. Bírók és előítéletek

Az implicit előítéletesség jelenléte a társadalmakban jól dokumentált jelenség, azonban további kérdés az is, ezek a rejtett attitűdök végül mennyire határozzák meg viselkedésünket a gyakorlatban? Mekkora tehát egy adott attitűd prediktív érvényessége a viselkedés tekintetében. A Greenwald és társai által elkészített, 24 kutatást elemző metaanalízisére alapozva az afroamerikai-angloamerikai dimenzióban az implicit attitűd és a viselkedésmódok között 0,24, azaz 6%-os a korreláció.²⁵ Ez nem tűnik soknak, de egy igazságszolgáltatás méretű rendszerben már igen is súlyos tényező. Amerikában például egy átlagos évben a tagállami bíróságok 21 millió, a szövetségi bíróságok 70 millió büntetőügyben hoznak döntést.²⁶ Ráadásul az egyes ügyekben a bíró rengeteg járulékos kérdésben is dönt az ítélet mellett - tanúk meghallgatásáról, óvadékról, kérelmekről - amelyeket mind érinthetnek az implicit előítéletek.

A tárgyalt kutatás végül három következtetést támasztott alá. Először is, a bírók, mint mi mindannyian, implicit előítéletekkel rendelkeznek. Másodszor, ezek az implicit torzítások befolyásolhatják a bírák ítéletét. Harmadszor, és fordítva: amikor a bírók tudatában vannak és

²¹ Correll, J., Park, B., Judd, C. M., Wittenbrink, B., Sadler, M. S., & Keesee, T. (2007). Across the thin blue line: police officers and racial bias in the decision to shoot. *Journal of personality and social psychology*, 92(6), 1006.

²² Correll, J., Park, B., Judd, C. M., & Wittenbrink, B. (2002). The police officer's dilemma: Using ethnicity to disambiguate potentially threatening individuals. *Journal of personality and social psychology*, 83(6), 1314.

²³ Rachlinski, J. J., Johnson, S. L., Wistrich, A. J., & Guthrie, C. (2008). Does unconscious racial bias affect trial judges. *Notre Dame L. Rev.*, 84, 1195. – 1995.o

²⁴ Rachlinski, J. J., Johnson, S. L., Wistrich, A. J., & Guthrie, C. (2008). Does unconscious racial bias affect trial judges. *Notre Dame L. Rev.*, 84, 1195. – 1997.o

²⁵ Az összes tanulmányból huszonnégy tanulmányban a kutatók szerény korrelációt (0,24) találtak az implicit torzításmérők és a tanulmányokban megvizsgált viselkedés között." Greenwald, A. G., Poehlman, T. A., Uhlmann, E. L., & Banaji, M. R. (2009). Understanding and using the Implicit Association Test: III. Meta-analysis of predictive validity. *Journal of personality and social psychology*, 97(1), 17

²⁶ Rachlinski, J. J., Johnson, S. L., Wistrich, A. J., & Guthrie, C. (2008). Does unconscious racial bias affect trial judges. *Notre Dame L. Rev.*, 84, 1195. – 1201.o

motiváltak, képesek elnyomni saját előítéleteiket.²⁷ A kutatás tehát végeredményben pozitív kicsengésű, arra mutat, hogy megfelelő képzéssel és motivációval az igazságszolgáltatás szereplői felül tudnak emelkedni kognitív torzításaikon.

Azonban nem szabad elbízunk magunkat. Egyrészt, tény hogy a csuklyás öltözetet és horogkeresztes karszalagot büszkén hordó, forró rasszizmus visszaszorult, az előítéletesség más, burkolt formái, amik ma is virágoznak, ugyanolyan károsak tudnak lenni. Ingatlanügynökök például csendben is kárt tudnak okozni azzal, ha bizonyos csoportból származó ügyfeleknek csak meghatározott területen ajánlanak lakhatási lehetőségeket. Másrészt, bár az explicit előítéletesség csökken, Jolls és Sunstein arra hívja fel a figyelmet, hogy az implicit előítéletesség különös kihívást jelent a diszkriminációellenes törvények számára, mivel annak a lehetőséget veti fel, hogy az emberek kifejezetten tudtuk nélkül viselkednek máshogy bizonyos embercsoportokkal.²⁸

A bírók továbbá másoktól függenek abban, hogy megismerjék a döntésük alapjául szolgáló tényeket. Joggal vethetjük fel a kérdést a téma vizsgálatánál, ha például a rendőrök, ügyészek, tanúk, áldozatok is rendelkeznek kognitív torzításokkal a rassz, nem, kor vagy épp iskolázottság tekintetében, akkor az általuk előkészített és rájuk alapozott anyagok is már eleve tartalmazzák ezeket az elfogultságokat. A láncolat lavinaszerűen olvashatja magába az eljárás során a résztvevők egyes, akár csak apró torzításait és előítéleteit, okozva ezzel az empirikus kutatásokból is kitűnő szignifikáns különbségeket az ítéleti mintázatokban. Adott esetben a bíró lehet teljesen elfogulatlan, ha a hozzá eljutó tényekre az implicit torzítások lehámozhatatlan rétegei rakódtak. Hát még, ha a bíró is alkalmazza saját előítéleteit.

Az edukáción túl felvetődhetnek egyéb óvintézkedések is az előítéletesség okozta kognitív torzításokkal szemben. Ez nem más, mint a különböző előítéleteket előhívó csoporttényezők egyszerű összekeverése. Ezt mutatták ki például nemileg kódolt bűncselekmények vizsgálatánál: egy női bíró felvétele a bírói testületbe több mint kétszeresére növelte annak valószínűségét, hogy egy férfi bíró szexuális zaklatási ügyekben a felperes mellett döntsön (16%-ról 35%-ra növeli a valószínűséget), és ezt a valószínűséget majdnem megháromszorozta a nemi alapú diszkrimináció esetén (11%-ról 30%-ra növelve).²⁹ Ennek több oka is lehet. A női bíró hathat direkt módon, például egyszerűen vitában meggyőzi a férfi bírót, és ezzel csökkenti a nemi előítéleteiket.³⁰ És indirekt módon is. Tehát a női bíró pusztán jelenlétével arra motiválhatja az ellentétes nemű bírót, hogy visszafogják saját férfitpreferenciáikat.³¹

A nemi előítéletek egyébként a tudományos világban is intenzíven jelen vannak – szó sincs arról, hogy az akadémikusok egy semleges pozícióból bírálják a társadalmat. Amikor egy kutatói állásra jelentkező hallgató pályázatát leadták véletlenszerűen Jennifer és John névvel ellátva is, a munkáltatók teljesen máshogy értékelték azokat. A bírálók a férfi jelentkezőt lényegesen kompetensebbnek és „felvehetőbbnek” érzékelték, mint az utolsó részletig teljesen azonos anyaggal jelentkező, csak éppen női névvel ellátott jelöltet.³² Ráadásul, Jennifer-nek

---

²⁷ Rachlinski, J. J., Johnson, S. L., Wistrich, A. J., & Guthrie, C. (2008). Does unconscious racial bias affect trial judges. *Notre Dame L. Rev.*, 84, 1195. – 1221.o

²⁸ Jolls, C., & Sunstein, C. R. (2006). The law of implicit bias. *Calif. L. Rev.*, 94, 969.

²⁹ Peresie, J. L. (2004). Female judges matter: Gender and collegial decisionmaking in the federal appellate courts. *Yale LJ*, 114, 1759. - 1778

³⁰ Peresie, J. L. (2004). Female judges matter: Gender and collegial decisionmaking in the federal appellate courts. *Yale LJ*, 114, 1759. – 1781-82

³¹ Peresie, J. L. (2004). Female judges matter: Gender and collegial decisionmaking in the federal appellate courts. *Yale LJ*, 114, 1759. - 1786

³² Moss-Racusin, C. A., Dovidio, J. F., Brescoll, V. L., Graham, M. J., & Handelsman, J. (2012). Science faculty's subtle gender biases favor male students. *Proceedings of the national academy of sciences*, 109(41), 16474-16479.

3700 dollárral kevesebb fizetést ajánlottak fel, mint Johnak – annak ellenére, hogy identikus pályázatokról volt szó.

Ugyanez igazolt a rassz tekintetében is, fehér amerikaiak például kevésbé előítéletesek egy fekete kísérleti személy jelenlétében.³³ És ugyanilyen hatása van valószínűleg, ha egy roma származású bíró kerül egy bírósági tanácsba. Ennek gyakorivá válásához azonban el kéne érni a társadalmi mobilitás azon szintjére, ahol a roma származású emberek megfelelő mennyiségben jutnak el jogi egyetemre és a bíróságokra. Nem is beszélve az ilyen pozíciószerezések egyéb pozitív társadalmi hatásairól. Egy 1993-as indiai jogszabály nemi kvótát vezetett be a falusi tanácsokban és ezzel megváltoztatta a nemi arányokat a helyi önkormányzatokban. Azokban a falvakban, ahol nők kerültek pozícióba, a tizenéves lányoknak megnőtt az érdeklődése az oktatás iránt, ambíciózusabbak lettek karrier elképzeléseik és kevesebb házimunkát végeztek.³⁴ Mivel az egyes csoporttagokról kialakított pozitív példa, vagy akár csak egy ilyen pozitív példa felidézése bizonyítottan enyhíti az előítéleteinket.³⁵ A sokféleség elérése mindig céljaink között kell, hogy szerepeljen.³⁶

IV. Hogyan lesz főszabály az előítéletesség, és mit jelent mindez?

Az előítéletek kutatása a II. világháború után nagy lendületet kapott. Mindenki azt kutatta - leginkább a nemzetszocialista rendszerből kiindulva - hogy miféle örület lehetett úrrá az embereken Európa szívében, hogy a világ egyik „legcivilizáltabb” nemzete a legbarbárabb történelmi bűncselekményeket hajtsa végre. A „náci” máig az abszolút erkölcsi rossz szinonimája,³⁷ de mégis, kik voltak ezek az emberek, és mitől váltak ennyire gonosszá? Ekkor tájt néhány korai elmélet az egyes egyének személyiséghibájának tartották az előítéletességet. Az előítéletesség ebben a magyarázati rendszerben a félresiklott gyerekkorú, tekintélyelvű személyiséggel rendelkező felnőttek belső konfliktusának és bizonytalanságának kivételése volt.³⁸ Ez a magyarázat, ha tovább gondoljuk, valójában kényelmesen pár aberrált személyre helyezte át a felelősséget a rasszizmus és így a nemzetszocializmus bűneiért. A rendszerszintű előítéleteknek ezek a potenciálisan fasiszta egyéniségek lesznek a motorjai, akik néha ravaszul foglyul ejtenek országokat, míg a civilizált többség tisztára moshatja kezét. Az előítéletesség rossz gyerekkorú, beteg személyiségek jellemhibája.

Ezt az elgondolást tudományos értelemben mára kimondhatjuk, hogy meghaladták. Az előítéletesség gondolkodásunkban nem a kivétel, hanem a főszabály. Ha ezt nem fogadjuk el, beleesünk abba a fajta mi és ők gondolkodásba, amiben a „mi” a toleráns, értelmes, racionális

³³ Lowery, B. S., Hardin, C. D., & Sinclair, S. (2001). Social influence effects on automatic racial prejudice. *Journal of personality and social psychology*, 81(5), 842.

³⁴ Beaman, L., Duflo, E., Pande, R., & Topalova, P. (2012). Female leadership raises aspirations and educational attainment for girls: A policy experiment in India. *science*, 335(6068), 582-586.

³⁵ Smith, E. R., & Zarate, M. A. (1992). Exemplar-based model of social judgment. *Psychological review*, 99(1), 3.

³⁶ Kivéve persze, ha valamiért növelni szeretnénk a csoportok közötti konfliktusokat, és ha a törzsekre széthulló társadalmat részesítjük előnyben. Tévesen ma többen a nacionalizmust vádolják a törzsi politizálás felélesztéséért, pedig a belső polarizáció fokozása antinacionalista manőver a javából – ha élhetek ilyen szeleburdi szóképzéssel. A nacionalizmus történelmi jelentőségé, érvelhetnénk úgy, pont abban áll, hogy közös platformra hozta az emberek sokféle csoportját, és meghatározott érdekek mentén egyesítette azokat, általánosságban csökkentve a csoporttávolságot. A nemzetet, eme bonyolult csoportközi integrációt újra törzsekre bomlasztani, nem más, mint egyszerű nemzetellenesség.

³⁷ A náci annyira erős szimbólum, hogy az emberek napi szinten használják, sokszor érvelési hibaként vagy retorikai trükként (*reductio ad Hitlerum*). Szinte törvénytiszter, hogy az internetes viták hevében, idővel valaki elhasználja a náci kártyát a másokra (*Godwin törvénye*)

³⁸ Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian personality*. New York: Harper.

emberek állunk szemben a sztereotipizálásra hajlamos, irracionális fanatikusokkal és a gyáva konformistákkal. Ez a világnézet megakadályozza, hogy a megfelelő következtetéseket vonjunk le és tényleg tanuljunk az ideggyűlöletre épülő, huszadik század során oly sikeres totalitárius rendszerekből.³⁹ Ezek a rendszerek nem azért voltak sikeresek, mert egy külön utas, erőszakos kisebbség átvette az irányítást a józan eszű társadalmak lakosai felett, hanem mert a józan eszű civilizált emberek gondolkodásának gyökerében ugyanazok a hibák és torzítások találhatók, amik mindenkinél, és amik sajnos hajlamosítanak az előítéletekre. Az egész legjobban azzal fogható meg, amit úgy hívunk, kognitív gazdaságosság. Ennek megértéséhez vissza kell mennünk a kognitív pszichológia alapjaihoz.

A modern kognitív pszichológia az érthetőség kedvéért az ember mentális folyamatait két nagyobb rendszerbe gyűjti. Az egyik a gyors gondolkodás, azaz az első rendszer: ez az automatikus, tudat alatti, intuitív és asszociatív részünk. A másik pedig a lassú gondolkodás, azaz a második rendszer. Ez a racionális, logikus, reflexív problémamegoldó énünk. Bár a második rendszerünkkel azonosítjuk magunkat, ezért azt hisszük, a tudatos gondolkodásból származnak meggyőződéseink, döntéseink, a valóságban ez fordítva van, tehát leginkább az automatikus és tudat alatti információfeldolgozás, azaz az első rendszer csapongó benyomásainak és asszociációinak eredménye. Ezeket később a tudatos gondolkodás magáévá teszi és racionalizálja.⁴⁰

Miért olyan gyors és hatékony az első rendszer? Az élénk kerülő bonyolult élethelyzeteket mindig hihetetlen gyorsan kell kiértékelnünk, csekély bizonyíték alapján. Mindannyiunknak ma is millió helyzetértékelést és döntést kell meghoznunk egy nap folyamán, hogy funkcionáljunk az életben – fussunk-e a hév után, ellenséges hangulatban van-e épp a főnökünk, melyik útvonalon menjünk haza. De a folyamat mögött evolúciós racionalitást is feltételezhetünk. Leegyszerűsítve; nincs idő hosszan, reflektáltan gondolkodni a szavannán sem, vajon a szembe jövő idegen homo sapiens barát vagy ellenség? Azonnal döntenünk kell, támadó vagy barátságos magatartás tanúsítsunk, ez a záloga annak, hogy túléljünk. Egy pillanat alatt csak olyan információkból tudunk kiindulni, mint arcvonások keltette benyomások, amik nem írhatják le pontosan egy ember belső tulajdonságait.⁴¹ Az emberi elme ezért kategorizálja a számára elérhető szociális és fizikai ingereket, hogy így leegyszerűsítse a külvilágban jelenlévő végtelen számú információ interpretációját, kódolását és előhívását.⁴² A lassú gondolkodást nem csak lustaságból használjuk ritkán, hanem mert az erőfeszítést igénylő mentális tevékenység, ami korlátozott kapacitású, egy ponton túl pedig elfogy a figyelmünk.

A Carl Jungnak tulajdonított híres idézet, miszerint "*gondolkodni bonyolult folyamat, ezért a legtöbben csak ítélni képesek*" annyiban hibás, hogy a gondolkodást azonosítja a lassú mentális folyamatokkal. A gondolkodás nagy része azonban nem a reflexív, második rendszerből származik, hanem az elsőből, ami valóban kategorikus, így tulajdonképpen magának a gondolkodásnak az alapvető természete az „*ítélkezés*”. Ezekkel a gyors mentális kategorizációs folyamatokkal tudjuk hatékonyan uralni a környezetünket, és gyorsan kiigazodni a társas világban, ennek azonban ára van. A kategorizáción keresztül ugyanis túlbecsüljük a csoporttagok hasonlóságát, és alábecsüljük sokféleségüket. A kategóriákat pedig gyorsan megtöltik a társadalomban regnáló, általában történelmi és társadalmi okokból kialakult, tehát sokszor véletlenszerű és igazságtalan sztereotípiák. Ezeket a kultúra hordozza és adja át hihetetlen hatékonysággal és sokszor láthatatlanul. Egy öt éves gyereknek például

³⁹ Kieft, E. (2021). A tiltott könyv - A Mein Kampf és a nácizmus vonzereje

⁴⁰ Kahneman, D. (2019). Gyors és lassú gondolkodás. HVG Kiadó Zrt. – 28-29.o.

⁴¹ Czabán Samu: A spontán emberismeret jogpszichológiai vonatkozásai, a veszélyes döntések elmélete és a demokratikus döntéshozatal kognitív kihívásai...

⁴² Li, P. (2014). Physical attractiveness and femininity: Helpful or hurtful for female attorneys. Akron L. Rev., 47, 997. - 999

már egyértelmű attitűdje vannak a rasszokkal kapcsolatban – erre senkit nem kell tanítani, megfigyelés és utánzás révén kiszűrjük szüleink beszédjéből és viselkedéséből azokat.⁴³

Mindez egy önmagát fenntartó rendszert hoz létre – például, ahogy Amerikában a fekete kisebbséget áltudományos magyarázatokkal alsóbbrendűnek, kevésbé okosnak és szorgalmasnak kezdték el sztereotipizálni. A sztereotípiák leginkább a társadalmi helyzet, a fekete kisebbség alávetttségének és kizsákmányolásának igazolásának, és az ebből fakadó kognitív disszonancia csökkentésének volt az eszköze. A rabszolga-felszabadítás után azonban a fekete kisebbség ugyanúgy borzasztó szegény volt, és iskolázatlan, egyszerűen történelmi okokból fakadóan, ennek eredményeként pedig esélyük sem lett volna a sztereotípiából kitörni, ami így önmaga igazolására talált. Arról nem is beszélve, hogy ahogy a szociológiából ismert Thomas tétel is kimondja, „ha az emberek valamely helyzeteket valóságosnak minősítenek, azok a helyzetek a következményeiket tekintve valóságossá válnak” – tehát a sztereotípiák mindig visszahat a valóságra, meghatározva a valóság szereplőinek viselkedését, és az egyéneket gúzsba kötő önbeteljesítő jóslattá alakul.⁴⁴

Persze nem akarok senkit sem felmenteni. A Jung idézet annyiban pontos, hogy a másodlagos, elemző gondolkodás valóban ellent tud állni a sztereotipizáló gyors gondolkodásnak, ha akar. Sokszor valóban csak lusták vagyunk ezt alkalmazni. Érzékeny társadalmi kontextusban, illetve jogi környezetben azonban nem engedhetjük meg, hogy a csoport vélt vagy valós statisztikájából téves következtetést vonjunk le az egyénekről.⁴⁵ Ezért is, a jogi szereplők alkalmassági vizsgálatában mindig helyet kellene biztosítani az implicit asszociációs teszteknek, mert az adott előítélet ismeretében a személyek képesek lehetnek tudatosan kompenzálni azokat. Tudnunk kell továbbá jogászként, hogy az előítéletesség mindannyiunk világlátásának természetes tartozéka, amit gondos figyelemmel újra és újra korrigálnunk kell. Az előítéletesség nem valami morálisan megvetendő tulajdonság, ami miatt büntudatot kéne érezni, hanem gondolkodásunk természetéből fakadó torzítás, amivel szembe kell néznünk. Meg kell tanulnunk beismerni és monitorozni a bennünk bujkáló előítéletességet, hogy tudatosan ellent tudjunk tartani neki.

---

⁴³ Rosenfield, D., & Stephan, W. G. (1981). Intergroup relations among children. *Developmental social psychology*, 271-297.

⁴⁴ Thomas, W. I., & Thomas, D. S. (1928). The methodology of behavior study. *The child in America: Behavior problems and programs*, 553-576.

⁴⁵ Kahneman, D. (2012). Lassú és gyors gondolkodás. – 196.o – Itt Kahneman egy aránylag provokatívnak tűnő megjegyzést tesz. Szerinte az érvényes sztereotípiák figyelmen kívül hagyása ahhoz vezethet, hogy az optimálisnál gyengébb megállapításokat teszünk. Dicséretes és szükséges is a társadalmi gyakorlatban ellenállni a sztereotípiának, de ennek néha ára van, ezt a költséget tagadni pedig szintén egy torzítás, úgynevezett érzelmi heurisztika.